

Krasnostawskie zabytki

Katalog krasnostawskich zabytków

Chroniony jest układ urbanistyczny z relikdami obwarowań, pojezuicki zespół klasztorny z kościołem, poaugustiański zespół klasztorny z kościołem stary i nowy, kamienice miejskie, Dworek starościański oraz cmentarz rzymskokatolicki i prawosławny.

Oficjalny katalog krasnostawskich zabytków wg stanu na 31 grudnia 2007 r., przedstawia się następująco [209]:

1. **Układ urbanistyczny**, nr rej.: A/628 18.08.1972,

2. **Zespół klasztorny augustianów ?nowy?**, 1826?1839, A/382 2.06.1969:

- kościół, obecnie parafialny Trójcy Świętej, 1837-39,
- klasztor, obecnie dom dziecka, 1826,
- dzwonnica, 1837-39,
- cmentarz przykościelny,
- ogrodzenie z kaplicami, 1837-39.

3. **Zespół klasztorny augustianów ?stary?**, obecnie szkoła z internatem, ul. Zamkowa, A/383 26.02.1958 i 17.04.1969:

- kościół (XVI) 1826, 1951,
- klasztor, 2 poł. XVII, 1826, 1951.

4. **Zespół klasztorny jezuitów**, ul. Piłsudskiego 3/5. A/15/147 10.10.1956 i 16.01.1967:

- kościół, obecnie parafialny Św. Franciszka Ksawerego. 1695?1717. 1730?41, 1879?81,

- klasztor, 1 połowa XVIII,
- pałac biskupi, obecnie dom zakonny. 2 połowa XVIII, 1958,
- dawne seminarium. 1739, XIX/XX,
- dawny wikariat. 1 połowa XVIII,
- kapliczka przed kościołem,
- cmentarz kościelny.

5. **Cmentarz rzym. ?kat. i prawosławny**, kaplica cmentarna Smolińskich, ul. Poniatowskiego. pocz. XIX. A/125/31 27.08.1985 i 9.11.1995.

6. **Dom, pl. 3 Maja 1**, 1889, A/376 20.10.1991

7. **Kamienica, pl. 3 Maja 2**, XIX, A/375 17.10.1991

8. **Kamienica, pl. 3 Maja 3**, 1 poł. XIX, A/369 17.10.1991

9. **Kamienica, pl. 3 Maja 4**, XVIII, XIX, A/368 17.10.1991

10. **Kamienica, pl. 3 Maja 5**, XIX, A/367 20.10.1991

11. **Dom, pl. 3 Maja 6**, 1850, A/366 20.10.1991

12. **Kamienica, pl. 3 Maja 7**, XVIII/XIX, A/365 20.10.1991

13. **Kamienica, pl. 3 Maja 8**, XIX, A/364 20.10.1991

14. **Kamienica, pl. 3 Maja 11**, 1878, A/363 5.12.1991

15. **Dawny ?Dom Sejmikowy?, ul. 3 Maja 29**, 1928, A/231 9.12.1992

16. **Dwór ?Starościński?**, ul. Sikorskiego 10, 1 poł. XIX, A/88 15.06.1998

17. **Jatki miejskie**, ul. Poniatowskiego 8, 1930, A/241 1.09.1993

18. **Spichrz**, ul. M. Konopnickiej, 1 poł. XIX, A/453 12.1956, 13.03.1970.

Krótki opis krasnostawskich zabytków

Na początku XVI wieku miasto obwarowano murem obronnym i fosą. Mury, grubości około 2,6 m, wykonane z opoki łączonej zaprawą wapienną, opatrzone kilkoma basztami oraz bramami: od zachodu krakowską, od północy lubelską, od wschodu chełmską. Główne budowle miasta: stary zespół augustiański, katedra, cerkiew, zespół jezuicki, szpital Św. Łazarza pobudowany na jego obrzeżach, inne jak kościół i szpital Św. Ducha, kościół Przemienienia Pańskiego z cmentarzem - poza linią umocnień obronnych. Badania archeologiczne przeprowadzone za murami miejskimi nad Wieprzem na Grobli, ukazały zabudowę średniowiecznych domów mieszkalnych, budynków gospodarczych a także kilku poziomów dróg utwardzanych drewnem [337]. Na terenie całego miasta przeprowadzono szereg prac archeologicznych towarzyszących nowemu budownictwu lub restauracji zabytków [60,64,85,86].

Urbanistyczny układ Krasnegostawu, zachował się w swej zasadniczej części taki, jaki był w średniowieczu [37,40,41]. Trzon stanowi duży czworokątny rynek (Plac 3 Maja), ze ?Skwerkiem? pośrodku razem z ulicami wybiegającymi z naroży, tworzącymi układ szachownicowy. Główną arterią miasta stanowi ciąg ulic:

Okrzei

i

Matysiaka

. Do roku 1878 pośrodku rynku wznosił się średniowieczny ratusz, po którym nie pozostał ślad. Na ?Skwerku?, poddawany obecnie przebudowie, stoi granitowy pomnik dłuta Józefa Ciechana (1968), pamięci żołnierzy, partyzantów i więźniów poległych i pomordowanych w latach 1939-44.

Rynek ma zwartą zabudowę pochodzącą z XVIII?XIX wieku stawianą na starym zrębie z zachowaniem tradycyjnych, zwartych posesji. Szczególnie cenne pod względem zabytkowym są pierzeje: północna (ul. Matysiaka) i wschodnia. Domy dwu i trzy kondygnacyjne z zachowanymi częściowo sklepieniami, budowane były z kamienia i cegły. Domy przy ul. Matysiaka 25, 27 oraz Plac 3 Maja 6 mają piękne sklepienia kolebkowe z lunetami i kolebkowo-krzyżowe. Elewacje późnobarokowe, klasycystyczne i klasycyzujące. Jest także szereg budynków zabytkowych pozbawionych już cech stylowych. Przy pierzei południowej, znacznie przekształconej, usytuowany jest nowy, wzniesiony w okresie międzywojennym, ratusz z wieżyczką stanowiącą charakterystyczny akcent wysokościowy. Jest to jedyny typowy budynek ratuszowy w dawnym województwie chełmskim.

Pod rynkiem i całym zespołem starego miasta, rozciąga się sieć drążonych w lessie lochów typu korytarzowego i komorowego w trzech, a niekiedy w pięciu kondygnacjach do głębokości 4?6 m. Pod budynkiem przy ul. Matysiaka 15 dochodzą nawet do 8 m. w roku 1975 naukowcy z krakowskiej AGH, przeprowadzili badania podziemi. Stwierdzono, że po zabezpieczeniu, mogłyby one być dostosowane do celów turystycznych.

Zespół poagustiański

Dawny kościół i klasztor poagustiański

Dawny kościół i klasztor poagustiański [36] (rys. 13, 19) jest najstarszym obiektem zabytkowym (przełom XV i XVI w.). Składa się on z dawnego, przekształconego budynku kościelnego oraz byłego klasztoru Augustianów.

Dawny kościół augustiański z lat 1394?1434, ufundowany przez Władysława Jagiełłę, zniszczony przez Tatarów w roku 1449 i odbudowany w 1458 przez Kazimierza Jagiellończyka. Murowany z kamienia i cegły, ma częściowo zachowane cechy gotyckie i charakter obronny. Budynek podzielony jest na dwie kondygnacje. Prezbiterium oszkarpowane. Przekształcony przez władze carskie w magazyn. Obecnie mieszczą się w nim warsztaty szkoły zawodowej.

Dawny klasztor augustiański, wzniesiony około 2 połowy XVII w; przebudowany w 1763.

Budynek piętrowy dwuskrzydłowy na planie litery ?

L?. w

skrzydle zachodnim duża sala sklepiona kolebkowo, dawny refektarz. Charakterystyczny układ wnętrz w postaci wąskiego korytarza i szeregu małych sklepionych pomieszczeń (dawnych cel klasztornych). w czasach carskich zamieniony na koszary, obecnie internat zespołu szkół zawodowych.

Nowy kościół i klasztor poagustiański

Nowy kościół i klasztor Augustianów, przy drodze do Lublina, wzniesiony przez władze carskie (1824-1839) jako rekompensata za odebrany stary kościół i klasztor.

Kościółek Trójcy Przenajświętszej wg projektu Wawrzyńca Ziółkowskiego, konsekrował biskup Maurycy Wojakowski 1829.X. w stylu klasycystycznym, jednonawowy o nawie na rzucie zbliżonym do kwadratu. Na dachu 8-boczna wieżyczka na sygnaturkę. Obwiedziony murem ceglany z narożnymi 4 kapliczkami i dzwonnica. Ołtarz główny z XVII-wiecznym obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Po kasacie zakonu, kościół z klaszturem oddano unitom, a po roku 1875 - prawosławnym. Od roku 1917 przejęty przez katolików. Kościół odnawiano po roku 1925, gruntownie w roku 1978, przebudowano w końcu lat 1990-tych.

Nowy klasztor poaugustiański wzniesiony około roku 1826, parterowy z portykiem arkadowym. Po kasacie zakonu w dawnym klasztorze był sierociniec, później dom dziecka i biblioteka, obecnie plebania.

Zespół jezuicki

Zespół jezuicki [36] (rys. 14, 19), stanowi najbardziej charakterystyczny akcent panoramy miasta i jest najcenniejszym obiektem zabytkowym. Pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku. w skład zespołu wchodzi: kościół, kolegium (pobudowane na zrębach muru miejskiego), pałacyk biskupi, wikariat i seminarium.

Kościół Św. Franciszka Ksawerego

Kościół Św. Franciszka Ksawerego, barokowy typu *„Il Jesu”*, wzniesiony został w latach 1695-1741. Samą bryłę kościoła ukończono w roku 1717 a w latach 1730-1741 dobudowano dwie wieże wg projektu Jana Delamarsa SJ, który był w Krasnymstawie do 1698. Budowę kierował Jan Huss, pochodzący z Węgier (przez niektórych uznawany również za projektanta budowli [274]). Fundatorami i dobrodziejami krasnostawskiego kościoła byli Krystyna z Lubomirskich Potocka i jej spadkobiercy. Wieże postawiono kosztem Joanny z Humieckich 1-o *voto*

Czapskiej, 2-o Radeckiej [36]. Zachowała się galeria portretów fundatorów: Krystyny z Lubomirskich Potockiej (+ 1699), Feliksa Potockiego (+ 1703), Michała Potockiego (+ 1749), Jerzego Potockiego (+ 1747) i Rafała Sarbiewskiego (+ 1715). Portrety malowane były przez jezuickich artystów.

Kościół jednonawowy, z dwoma rzędami kaplic połączonych przejściami, z transeptem niewybiegającym poza mury korpusu i z prezbiterium zamkniętym półkoliście. Do wnętrza

kościół prowadzi zwracający uwagę barokowy portal z czarnego marmuru, w roku 1715 wykuty w Czernej w/g projektu krakowskiego architekta Kaspra Bażanki . Nawa z transeptem i prezbiterium o tej samej wysokości, pozostałe człony znacznie niższe. Ciekawa jest akustyczna zakrystia. Dwie wieże w elewacji frontowej, nakryte hełmami i zwieńczone figurami Św. Franciszka Ksawerego i Św. Ignacego Loyoli. Jest to jedyne w swoim rodzaju zwieńczenie wież. Początkowo kościół nakryty był ogromną kopułą na wzór bazyliki Św. Piotra i Pawła w Rzymie, dwukondygnacyjną z oknami i gankiem żelaznym wewnątrz. Kopuła pokryta miedzianą blachą, widoczna z daleka, była charakterystycznym rysem miasta. *?kościół ma dwie wysokie wieże z posągami na szczytach, a nad nimi i nad całym gmachem olbrzymia okrągła kopuła miedzią przykryta i galeryą uwieńczona wspianiale panują?.*

Z budową kościoła związany jest pewien, teraz zabawny, incydent [25.B]. Jezuici nadzwyczaj sprawnie pozyskali fundusze na budowę dużego kościoła. Jednak ?kler diecezjalny? wymógł na nich umowę, że budowany kościół nie będzie wyższy od stojącej obok katedry. Kiedy okazało się, że jednak wyższy będzie, doszło do poważnego zatargu, który oparł się o nuncjusza papieskiego i budowę wstrzymano na cały rok 1714. Aby umowa została dotrzymana, Jezuici zobowiązali się podwyższyć katedrę o 12 stóp? dobudowując na niej drewnianą wieżę. *?Mury kościoła, 17 łokci wysokie, stały już pod dachem, mniejsze nieco jak katedralne, bo ten warunek, pozwalając na budowę kościoła, podała kapituła, a O. Reut zobowiązał do tego siebie i następców rewersem, w pięknym stylu bazylikowym, na wzór kościoła św. Piotra w Krakowie z kopułą pośrodku, z dwoma wieżami po bokach które dopiero znacznie później wyprowadzone zostały. Budowa kościoła postępowała według planu węgierskiego architekta Husa, i pod jego kierunkiem. Kościół ze wspianiałą kopułą, wyższą od wieży katedralnej, irytował kapitułę i biskupa Krzysztofa Szembeka do tyła, że zabronili superiorowi Tomickiemu budowy, ukazując rewers, O. Reuta, jako nowy ten kościół mniejszy będzie od katedralnego. Superior budował dalej, więc zaskarżyli go do nuncjusza Hieronima Grimaldi. Biskup dał do wyboru: albo 2.000 tynfów grzywny, albo podwyższyć wieżę katedralną. Superior obrał to ostatnie, i o 12 stóp podniósł wieżę katedralną, ale z drzewa, a kopułę murował dalej?* [25].

Kościół jest bogato wyposażony w dekoracje ruchome i sprzęt. Rzeźby, meble, szaty, naczynia, ołtarze i obrazy pochodzą przeważnie z XVIII wieku. Cenna jest późnobarokowa polichromia pochodząca z około roku 1723, pędzla franciszkanina Adama Swacha. w zakrystii zabytkowe komody, chrzcielnica barokowa z okresu budowy kościoła oraz zabytkowe naczynia i szaty liturgiczne (XVII?XIX w.).

Nagrobek biskupa

Jana Chryzostoma Krasieńskiego

z roku 1762.

Na chórze znajdują się 27-głosowe organy barokowe z XVIII wieku przebudowane w końcu wieku XIX z wykorzystaniem organów z Radecznicy.

W aktach wizyty dekanalnej w roku 1847 zapisano [515]: *kościół Św. Franciszka Ksawerego dziś potrzebuje niezbędnej i rychłej reperacji, o czym Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych różnymi czasami (również w tym roku dwa razy) przez Ks. A. Bojarskiego Administratora Probostwa Krasnostawskiego jest uwiadomiona?*

. Proboszcz przedstawił do zatwierdzenia kosztorys remontu razem z kosztem rozebrania kopuły, która była tak popękana, że nadawała się tylko do rozebrania. Niestety władze nie reagowały, tak, że dwa lata później doszło do katastrofy, kopuła runęła do wnętrza kościoła. z kaplic istniała tylko jedna, Przemienienia Pańskiego, w której odbywały się nabożeństwa za pozwoleniem Konsystorza, dlatego, że kościół, Św. Franciszka grożący katastrofą został zamknięty.

Zachował się opis kościoła z roku 1851. *W Krasnym Stawie ciekawy jest kościół jezuicki oddany na katedrę biskupów chełmskich. Jak zwykle po kościołach jezuickich piękne ma freski i szczęśliwie są zachowane portrety znakomitszych jezuitów. Mniej więcej architektura kościołów jezuickich jest jednostajna, wszystkie te gmachy ogromniejszych są rozmiarów. Gdzie pozwolono się tym kollegiom zrujnować nie odwetowana jest strata. Dziś ledwie się kilka tylko dochowuje tych kollegiów. Budowle ich wielkie, ozdobne i trwałe. Do tego zwykle organy kosztowne, harmonijne i wielkie, wyroby z mozajki i gipsu kształtne, znaczące; do tego wszędzie freski lepszych artystów. Wszystko po jezuitach rujnują, ale fresków nikt nie zniszczy; w gruzach a jeszcze nie zblakowane i piękne. Ad majorem Dei gloriam, to jest nic dla zapłaty, ale dla Boga czynione. Artysta wtedy i malarz i architekt, jeżeli taką zapłatą nagrodzeni i tej pracują pobudki, to robią coś tak trwałego, tak znakomitego jak zostawili nam XX. Jezuiści. Za naukę, za pracę, za poświęcenie się, zapłacili ludzie im zniewagą, obmową, nienawiścią, niesławą. Rozszarpali ich mienie, a imię ich znieważyli. Po ich kassacyi ludzie zdjęty mając hamulec oddali się bezbożności, a raczej obojętności najzupełniejszej, co do spraw ducha i zbawienia. Pełni jakiegoś wewnętrznego nieładu i rozstrojenia, dziś są społeczeństwem rodzącem owoce pogańskiego ducha. Chlubiąc się postępem, a są odstępem od Boga, od Kościoła, od prawdy i mądrości. w **Krasnym Stawie***

zostały duchowne pamiątki jezuickie, portrety nad stołami znakomitych jezuitów rzadko gdzie już widziane. Duch świata, stary przecznik, zagniewał się na nich, że go zwalczyli, gdy był najstraszniejszym w wieku reformy; porywał ludzi zwrotem niby do ewangelicznej prostoty i pod świętem jej mianem. Przecznik w formie obojętności i filozofii nie tak jest dziś straszny jak wówczas, gdy był religijnem uniesieniem się i zapalem. Dziś wiąże ponętą przyjemności ciała i jego wygod, wówczas był jakoby duchem potężny i silny. Wśród pewnych i spodziewanych tryumfów ustąpiwszy z walki, najsilniejsze tchnął w ducha ludzkiego do XX. Jezuitów obrzydzenie. Odtąd to imię mimowolny wstręt sprawuje. Dzieje ich zostały zapomniane. Znakomici ludzie ich zakonu z kościoła wyrzuceni. Osobliwsza rzecz przeto, że w

Krasnym Stawie

są dotąd jezuickie portrety. Jest ich do dwunastu, między którymi Franciszek Bogijasz, Lannes i inni. Obraz ś. Franciszka Ksawerego jest w wielkim ołtarzu i dwie piękne kaplice Matki Boskiej Różańcowej i Przemienienia Pańskiego. Stare portrety fundatorów pięknym pędzlem artysty uczynione, warte byłyby litografii, dla zaznajomienia z nimi publiczności polskiej. Portrety te są: Rafała Sarbiewskiego kasztelana braclawskiego, Feliksa Potockiego kasztelana krakowskiego i żony jego z książąt Zasławskich i Ostrowskich głównej kollegium fundatorki,

Michała Potockiego wojewody wołyńskiego, fundatora i dobroczyńcy tego kolegium; Teresy z Daniłowiczów Potockiej kasztelanowej słupekiej głównej fundatorki, która wielkie ofiary i kosztowności uczyniła i rozdawała ubogim jałmużny?

[426].

Kościół remontowano kilkakrotnie, m. in. w latach 1829, 1849-50 (po zawaleniu się kopuły), 1879-81 (całkowita restauracja), 1904-05, 1947. w roku 1951 naprawiano wieżę i figurę Sw. Ignacego Lojoli [241] uszkodzone w pożarze kuźni sąsiadującej z kościołem. w roku 1977 przeprowadzono renowację całości i konserwację polichromii. Generalny remont przeprowadzono w latach 1991-1992. Obecnie trwa renowacja ołtarzy.

Dokument znaleziony podczas renowacji wieży kościoła, zawiera opis prac prowadzonych przez lubelskich rzemieślników (1879-81) [413]:

1. dwie wieże stare z kopułami jako już zgniłe i spruchniałe rozebrali i na nowo w takiż sam sposób postawili i blachą angielską pokryli.

2. Cały kościół zewnątrz i wewnątrz odnowili.

3. Stare sztukaterie na sklepieniu naprawili a brakujące nowe dodali.

4. Dach żelazny na całym kościele poprawili i odmalowali.

5. Ołtarze w kościele odzłócili i odlakierowali.

6. Wszystkie malowidła w całym kościele podobnie odnowili.

7. Posadzkę wyreperowali.

8. Szyby we wszystkich oknach wstawili nowe.

9. Kaplicę odrestaurowali.

W zapisie z roku 1906 czytamy: *obrazy w ołtarzach jak i same ołtarze ładne, ale wszystko potrzebuje niezwłocznej restauracji. Ostatni raz restaurowano go w 1882-im roku przyczem piękne freski zeszepeciono nieumiejętnym przemaalowywaniem. Obecnie jest tak brudny, tak zaniedbany, że aż przykro patrzeć. Wprawdzie brud ten szanowny proboszcz miejscowy ks. Feliks Majewski tłómaczył dymem, który w roku zeszłym, gdy zapaliły się gmachy bezpośrednio do kościoła przylegające, przez całą noc zapełniał kościół, nam się jednakże zdaje, że czcigodny mówca nie wszystko wypowiedział, co powiedzieć należało?* [26].

Zawalenie się kopuły kościoła

1849.V.21, kwadrans przed północą, z wielkim hukiem runęła ogromna kopuła nad główną nawą kościoła, częściowo niszcząc podziemia i groby fundatorów. Relacja zachowana w archiwum parafialnym przedstawia to wydarzenie w sposób następujący [57] *Na dniu 21 maja 1849 roku Mieszkańcy Miasta Krasnegostawu, o trzy kwadransy na dwunastą przed północą przebudzeni zostali łoskotem zapadającej się Starożytnej Bazyliki, która w formie Panteonu Rzymskiego postawioną była. Wstrząśnięcie Kościoła Kolosalnego tak silne było, że nie tylko mury kościoła się zatrzęsły, ale w całym mieście w odległości kilkuset kroków ziemia i mury wstrząśnięte zostały. Sprzęty w domach, łóżka ze śpiącymi, kołyski z dziećmi, a nawet i próżne zakołysały się - co trwało przez kilka minut. Bania, czyli rotunda, która była w środku kościoła blachą miedzianą pokryta, we wnętrzu tegoż Kościoła zapadła się. Nie tylko posadzki marmurowe powywracała i takowe poniszczyła w całym kościele, lecz i groby pod tymże będące pozawalała - a powietrze w tychże grobach tak ściśnione zostało, że nie mając żadnego otworu, takowy sobie siłą własną zrobiło przez wyrwanie wielkiej dziury w fundamentach kościoła. Strata niepowetowana owej rotundy, bo była nie tylko ozdobą Miasta i okolicy, ale i ku Chwale Bożej przez obszerność i wielkość swą dla Ludu przystępna?*

Napis na postumencie figurki NMP stojącej przed kościołem, tak upamiętnia to zdarzenie: *Na dniu 21 maja 1849 Mieszkańcy miasta o trzy kwadransy na 12 przed północą przebudzeni zostali łoskotem zapadającej się Bazyliki na kościele tutejszym. Na tejże rotundzie na samym wierzchu bani miedzianej w półksiężycu stała figura z drzewa Najświętszej Panny Niepokalanego Poczęcia, mająca koronę z siedmioma gwiazdami. a na dniu 6 Maja t. r. taż korona z gwiazdami oderwana została i tylko na jednej szrubie gwiazdy nad głową Najświętszą obracały się tak jakby o niebezpieczeństwie nadchodzącym mieszkańców tutejszego miasta ostrzegały?*

. Mieszkańcy Krasnegostawu wspominali to wydarzenie jeszcze sto lat później.

Katastrofa budowlana wydarzyła się 130 lat po postawieniu kopuły, więc nie mogła być skutkiem wady konstrukcyjnej. Spowodowana była prawdopodobnie zaniedbaniami - brakiem konserwacji i zaciekami wody.

Kolegium pojezuickie

Kolegium pojezuickie (rys. 20.A?D) stanowi przykład niezwykle cennej architektury klasztornej. Kolegium wzniesione na fragmentach muru obronnego i piwnic dawnych kamienic mieszczańskich razem z kościołem i pałacykiem biskupim wchodzi w skład kompleksu budowli tworzących czworobok usytuowany na pld.-zachód od rynku. Założenie powstawało w przeciągu kilku dziesięcioleci (lata 1695?1740

). w 1693 roku wykupiono cztery kamienice usytuowane przy katedrze i rozpoczęto prace budowlane, które przerwały działania wojenne na początku XVIII wieku. Kolejny etap budowy rozpoczął się około roku 1708. Powstawała wówczas najstarsza część Kolegium - skrzydło wschodnie i południowe oraz kościół. Skrzydło zachodnie budowano około roku 1729

?
1730.

?Na murach kolegium wyciągnięto trzecie piętro i przedłużono je pięć łokci po za stare walące się mury miejskie. Nie pozwalał magistrat i rada, potrzeba było użyć wstawiennictwa prymasa Teodora Potockiego u króla JM. 1730 roku, aby upór mieszczan przełamać?

[25]. Prace nad całością trwały jeszcze w połowie wieku. w roku 1773 zakon Jezuitów został skasowany, a budynki Kolegium przekazano pod kuratelę Komisji Edukacji Narodowej. w XIX wieku budynki ustawicznie niszczały. w 1811 roku zostały zajęte pod szpital wojskowy i mieszkania dla lekarzy oficerów

i w znacznym stopniu został zmieniony ich pierwotny, wewnętrzny podział. Działania remontowo-budowlane oraz zmiany funkcji poszczególnych budynków Kolegium trwały przez cały XIX i XX wiek [420].

w okresie międzywojennym w zachodnim skrzydle Kolegium mie

ś
ciło si
ę
kino a reszt
ę
obiekту zamieszkiwa

ł
y rodziny wojskowych. Pod koniec lat 1950?tych, obiekt przejęto od wojska i umieszczono w nim urzędy, i lokatorów prywatnych. Od roku 1958 skrzydło zachodnie i część południowego zajmuje Muzeum.

Przeprowadzona została gruntowna odnowa Kolegium Pojezuickiego [183]. 3 czerwca 2008 odbyło się uroczyste

przekazanie do użytku [469].

Zakres prac był następujący [414]:

- przywrócenie pierwotnego charakteru bryły budynku poprzez rozebranie zniszczonego dachu i podwyższenie do pierwotnej wysokości tj.
- wymiana i odtworzenie historycznej stolarki okiennej i drzwiowej;
- częściowa wymiana stropów oraz wprowadzenie nowych rozwiązań konstrukcyjnych w nowym układzie komunikacyjnym budynku;
- wykonanie elewacji zewnętrznych z odtworzeniem historycznych detali architektonicznych.

W nowym Kolegium znajdą się trzy instytucje: powiększone Muzeum Regionalne, Młodzieżowy Dom Kultury oraz Powiatowa Biblioteka Publiczna. Teraz wypada poczekać, aż owe instytucje na nowo rozkwitną.

Pałacyk biskupi

Pałacyk biskupi, barokowy, piętrowy, wzniesiony razem z całym zespołem jezuickim w pierwszej połowie XVIII wieku. w latach 1780?1826 był rezydencją biskupów. Po pożarze ratusza roku w 1878, do Pałacu Biskupiego przeniesiono sąd. Od II ćwierćwiecza XIX stulecia budynek stanowił własność inżyniera Macieja Bayera, budowniczego szosy z Lublina do Zamościa, który we frontową fasadę wmurował rzeźbione elementy późnogotyckiego portalu pochodzące z ruin zamku i w ten sposób zachował je od zniszczenia.

Seminarium

Seminarium, budynek barokowy, piętrowy, wzniesiony w roku 1719. Pozbawiany już cech stylowych.

Wikariat

Wikariat, pochodzi z XVIII wieku. Budynek parterowy, od strony skarpy - piętrowy. Częściowo podparty skarpą narożną.

Inne zabytki

Dawny dwór leżący przy szosie do Żółkiewki, z pierwszej połowy XIX wieku. Parterowy, klasycystyczny, drewniany, otynkowany, z kolumnowym portykiem, dach kryty gontem.

Dawny Spichlerz przy ul. Konopnickiej, z pierwszej połowy XIX w., murowany, piętrowy, klasycystyczny z kolumnowym podcieniem.

Dawne kanonie (ul. Piłsudskiego 1 i 4), budynki parterowe, murowane, z mieszkalnym poddaszem, późnobarokowe z XVIII/XIX wieku

Dawna poczta konna (ul. Matysiaka 1), budynek z XIX wieku, parterowy, murowany z mieszkalnym poddaszem.

Nieistniejące miejskie obwarowania Krasnegostawu

Obwarowania miejskie, mury i fosy, pobudowano przypuszczalnie pod koniec XV i na początku wieku XVI (rys. 12 i 21) [431.A]. Mieszczan uwolniono wówczas od podatków na rzecz miejskiego systemu obronnego. Oto kilka przykładów zapisów znalezionych w dokumentach królewskich:

- 1502.VI.15, Lublin, *Król Aleksander IV Jagiellończyk uwalnia mieszczan krasnostawskich od dostarczania podwód na okres roku, dlatego, że powiększają obwarowania i fosę wokół miasta.*

- 1503.II.12, Brześć, *Król Aleksander IV Jagiellończyk ofiarowuje klasztorowi Trójcy Św. braci Św. Augustyna siedzibę jego, ... a także fortyfikacje miasta tego przeniesione i na nowo wzniesione; ? w pobliżu podgrodzkiego szpitala Św. Ducha.*

- 1503.VII.08, Wilno, *Król Aleksander IV Jagiellończyk ze względu na prace mieszczan krasnostawskich wokół umocnień miasta, uwalnia ich od podatku czopowego.*

- 1503.XI.10, Lublin, *Król Aleksander IV Jagiellończyk mieszczan krasnostawskich, przez wzgląd na spustoszenie miasta przez Tatarów i na prace przy obwarowaniu miasta, uwalnia od podatków na lat 6 i od czopowego na 2 lata.*

- 1504.XI.06, Kraków, *Król Aleksander Jagiellończyk z powodu zniszczeń przez Tartarów, Mieszkańcom Krasnegostawu połowę kontrybucji na koronację Matki Królewskiej darowuje na odbudowę i obwarowanie miasta.*

- 1505.IX.11, Kraków, *Król Aleksander IV Jagiellończyk mieszczan krasnostawskich pracujących wokół umocnień miasta, uwalnia od podatku czopowego na rok.*

- 1507.III.17, Kraków, *Król Zygmunt i Stary mieszczanom krasnostawskim z racji odbudowy obwarowań miejskich, daruje czopowe.*

- 1512.I.25 Kraków, *Mieszkańcy Krasnegostawu z powodu odbudowy miasta, uwolnieni są od podatku na koronację królowej.*

- 1518.III.30, Kraków, *Mieszkańcom Krasnegostawu połowę kontrybucji na koronację Matki Króla daruje się na odbudowę i obwarowanie.*

- 1611.XI.02, Warszawa, *Król Zygmunt III Waza zezwala na wolne robienie i szynkowanie gorzałki, by prowent szedł na poprawę murów municypją, przymnożenie armaty, prochów, kul i*

inszych potrzeb według czasu do obrony należących obracać będą a nie na prywatny użytek.

W czasie największego rozwój miasta, który przypadł na 2 połowę wieku XVI, stare miasto było przez połowę murem i fosą, częścią palisadami opasane z bramami i kilkoma basztami

w obrębie murów ilość domów, po większej części murowanych, a także ludność, były znaczne. Krasnystaw był jednym z

najlepiej urządzonych?

miast całej Korony

należał pod każdym względem do

znakomitszych miast powiatowych a zamek jego do rzędu większych i obronniejszych liczone? [16].

Mury miejskie. Mury opatrzone były kilkoma basztami oraz bramami: od zachodu krakowską, od północy lubelską, od wschodu chełmską. w roku 1782 zapisano: *„Miasto przez połowę murem i częścią Palisadami opasane?”* [249].

Przebieg umocnień obronnych widoczny na rekonstrukcjach planów miasta z wieków XVI i XVIII oraz archiwalnych planach z lat 1811 i 1830, został częściowo rozpoznany dzięki odkryciom archeologicznym dokonanym w różnych punktach miasta. Podczas remontu XVII-wiecznego zespołu pojezuickiego natrafiono w roku 1995 na fragment muru miejskiego, na którym wzniesiono zachodnie skrzydło budowli (południowo-zachodnia część umocnień obronnych). Kolejny fragment muru odkryto w 1999 r. przy ulicy Poniatowskiego i Cichej

(północno-zachodnia część umocnień).

Badany teren znajdował się w obrębie murów miejskich, w pobliżu dawnej bramy Lubelskiej oraz w niewielkiej odległości (ok. 300 m) na północny zachód od zamku. w dalszej części mur biegł w kierunku zamku, który miał własny system obronny.

Odślonięto fragment muru o szerokości 2,6 m, wykonanego z opoki łączonej zaprawą wapienną. Jego przebieg odkryto na długości 17 m. Przepuszczalnie stanowi on północno-zachodnią część linii umocnień miasta. Interesujący był fakt odkrycia w murze fragmentu łuku oszczędnościowego. Stosowanie takich konstrukcji potwierdziły badania prowadzone na terenie dawnego kolegium jezuickiego. Mur można datować na koniec XV bądź początek XVI wieku, co jest zgodne z wiadomościami historycznymi.

Po rozbiorach Polski nienaprawiany mur miejski przestał pełnić funkcję obronną. Pożar miasta w 1811 r. ostatecznie przyczynił się do rozebrania muru i wykorzystania materiału do odbudowy spalonych domów [85,86,337,431.A]. Mur miejski rozebrano około roku 1824, ale jego zręby miejscami były widoczne jeszcze 100 lat później.

W części południowej i wschodniej miasto otoczone było systemem ziemnych umocnień obronnych wzmocnionych palisadą, bastionami przy wykorzystaniu topografii terenu, jak usytuowanie na skarpie, rozległa dolina Wieprza i staw. Badania archeologiczne przeprowadzone w roku 2007 u podnóża skrzydła południowego kolegium pojezuickiego, zweryfikowały te informacje i uzupełniły o nowe: okazało się, że również w tej części miasto otoczone było murem obronnym wzmocnianym lub naprawianym palisadą. Na ślady po wbitym palu, którego rozmiary i usytuowanie pomiędzy murem i fosą sugerują istnienie palisady, natrafiono w roku 2002 w północno-zachodniej części Starego Miasta, u zbiegu ulic Poniatowskiego i Cichej [85,337,431.A].

Fosa. Drugim elementem systemu obronnego była fosa. Jej przebieg należy łączyć z linią muru miejskiego . Najstarsza wzmianka

archiwalna o fosie pochodzi z roku 1560. F

osę odsłonięto w kilku punktach współczesnego miasta: przy ul. Rzecznej 5, Matysiaka 8, Poniatowskiego i Cichej. Fosa miała szerokość do 10 m i głębokości 2,5 m; kształt w przekroju łukowaty. Po wejściu w użycie broni palnej fosę poszerzono przypuszczalnie do około 30 m. Przy wytyczaniu fosy uwzględniono istniejące ukształtowanie terenu, stąd zróżnicowana jej szerokość. Fosa wypełniona była wodą o czym świadczyły zielonkawe, mokre i mocno przesiąknięte wodą warstwy ziemi zawierające zabytki archeologiczne datowane na wiek XV-XVIII. Prawdopodobnie na przełomie wieków XVIII/XIX fosę zasypano. Obszar ten nie był zabudowany aż do wieku XX, na co wskazują zachowane plany miasta z lat 1918 i 1922. Do dziś widoczne jest wyraźne obniżenie na całej długości dawnej fosy [85,86,337,431.A].

Badania archeologiczne dostarczyły wielu informacji o systemie obronnym miasta. Przyczyniły się do zlokalizowania i przebadania muru miejskiego i fosy w różnych punktach Starego Miasta, pozyskania dużej ilości zabytków ruchomych, które przekazano do zbiorów archeologicznych Muzeum Regionalnego. Zagadką pozostaje wygląd bram miejskich, ponieważ do chwili obecnej nie natrafiono, ani na ich opis w dostępnych archiwaliach, ani też na ich relikty w terenie [85,337,431.A]. Interesującą jest również rzeczą, że dotychczas nie odnaleziono widoku panoramy Krasnegostawu sprzed XVIII wieku, takiej jakie namalowano dla miast sąsiednich. Obraz Wacława Kupścia, przedstawiony na rys. 16, jest próbą odtworzenia takiej panoramy, lecz w szczegółach nie jest prawdziwy.

Nieistniejący krasnostawski zamek

Znakomitą budowlą w Krasnymstawie był zamek, siedziba starosty. Królowi Kazimierzowi Wielkiemu, po opanowaniu tych terenów w latach 1340?1366 [346], przypisuje się wzniesienie dużego, murowanego zamku nad Wieprzem w odległości około 700 m na południe od drewnianego ruskiego grodu [15,85] . Miasto i zamek przez stulecia leżały w zasięgu licznych i niszczycielskich najazdów: tatarskich,

kozackich, szwedzkich, siedmiogrodzkich, moskiewskich i innych. Zamek miał więc bardzo burzliwą (dosłownie) historię: wielokrotnie był burzony, odbudowywany i przebudowywany. Można nawet przypuszczać, że w ciągu wieków w Krasnymstawie istniało kilka zamków zapewne różniących się od siebie, może nawet stały nie na tym samym miejscu [251].

W roku 1449 sąsiedni klasztor Augustianów został zniszczony przez Tatarów i odbudowany w roku 1458 przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Przypuszczać można, że podobny los spotkał również zamek. W latach 1490, 1499 i 1500 powtarzały się rujnujące najazdy Tatarów, które doprowadziły zamek do ruiny. Około roku 1505, za czasów króla Aleksandra Jagiellończyka, odbudowano zamek według najnowszych zasad sztuki fortyfikacyjnej. Zamek miał niezależny od miasta system obronny. Były to dwa pierścienie fos i podwójny mur ogrodzeniowy zbudowany z opoki i cegieł łączonych zaprawą wapienno-piaskową. Zamek wzmocniono bastionami, z których główny skierowany był na wschód, a dwie bramy zamkowe nosiły nazwy: Szczebrzeska i Lubelska. Od strony północno-wschodniej bramy nie było [29,431.A].

Na liście miast ?polskich i litewskich? w XVI w., wymieniono tylko 13 miast z zamkami: *?Miasta Polski murowane, utwierdzone i ze*

zamkami murowanemi

były: Kraków, Sandomirz, Lublin,

Krasnystaw

, Poznań, Konin, Płock, Warszawa, Pułtusk, Lwów, Przemyśl, Krosno, Kamieniec Podolski?

[155.C]

. w

latach swojej świetności (2 połowa XVI w.), Krasnystaw

?należał pod każdym względem do

znakomitszych miast powiatowych a zamek jego do rzędu większych i obronniejszych liczone?

[16].

W latach 1570?1580 zamek odbudowano. Registr z około 1572 roku wymienia: *?most przez przekop, brama z izbami, po prawej stronie bramy mur i baszta otworzysta murowana, mur idzie do domu wielkiego murowanego. z obu stron domu wieże, w nich piwnice na każdą stronę po 4 a 9 pod wieżą. Nad dolnymi ?drugie sklepy? na nich gmachy ... czwarte gmachy. Po prawej: bramy 2 baszty murowane niezakryte?*

[251]. Zapis z roku 1582 mówił:

?KRASNYSTAW miasto murowane nad stawem najwspanialszym położone, zamek na równinie murowany, kędy splawna rzeka Wieprz przepływa. w nim królewski starosta generalny rezyduje?

[282]. Po roku 1586 planowano tu rezydencję Anny Jagiellonki, wdowy po królu Stefanie Batorym. Jednak królowa kategorycznie zaprotestowała [431.A,434]. W latach 1588?1589 w krasnostawskim zamku, przez półtora roku osadzony był Maksymilian Habsburg, austriacki

arcyksiążę, pokonany pretendent do polskiego tronu po Stefanie Batorym. Maksymilian trzymany był w "kwadratowej" wieży obronnej, zapewne północnej [251]. w dziele Starowolskiego, wydanym w 1632 roku, zapisano:

"Krasnystaw nad rzeką Wieprzem położony, gdzie jest i katedra biskupia, i

zamek z pałacem nowszej architektury

?

[131]. w XVII wieku za obejrzenie komnat zamkowych w Krasnymstawie płacono aż 3 złote [511]!

Interesujący plan krasnostawskiego zamku znaleziono w dziele Józefa Naronowicza Narońskiego *"Artyleria"*, wydanym w roku 1665. Plan, podpisany *"Zamek krasnostawski"*, przedstawia starościński zamek bastionowy na planie kwadratu, reprezentujący staroholenderski typ fortyfikacji (rys. 11). Zamek razem z otaczającą go fosą, według objaśnień umieszczonych na planie, zajmował w terenie kwadrat o boku 124 m. Grubość zewnętrznego muru kurtyn wynosiła 3,5 lub 4,6 m. Jeżeli przyjąć tezę, że plan rzeczywiście przedstawia zamek w Krasnymstawie, to datę powstania planu należałoby cofnąć co najmniej do lat 1640-tych. Józef Naroński w roku 1640 prowadził pomiary w dobrach miecznika koronnego Jana Zebrzydowskiego, odległych od Krasnegostawu o zaledwie 60 km. Szukając śladów zamku, przedstawionego na rysunku Narońskiego, w dokumentacji historycznej i wynikach badań archeologicznych, warto zwrócić uwagę na wzmiankę w lustracji z roku 1765 mówiąca, że od usytuowanych obok zamku budynków gospodarskich prowadziła do wieży maksymilianowskiej droga *"przez którą z zamku do sadu gościniec lubelski wyjeżdżony obok murów, które w kwadrat ze znakami rezydencji już dawno przez Szwedów spustoszonych stoją"*

Wspomniana tu jedyny raz w dokumentach budowla mająca kształt kwadratu i charakter rezydencji z natury rzeczy nasuwa skojarzenia z planem Narońskiego i z przypuszczeniami o jego powstaniu na początku lat czterdziestych wieku XVII, przed najazdem szwedzkim (1655-1660), podczas którego owa zbudowana w kwadrat rezydencja miała być zniszczona. Śladów tej rezydencji szukać by więc należało nie na miejscu zamku opisanego w lustracji z roku 1765 i znanego z rysunków Vogla, lecz w pewnym oddaleniu od niego, przy gościńcu lubelskim [251].

Rok 1654 przyniósł najazd wojsk moskiewskich i spalenie zamku. Konstytucja sejmowa z roku 1655 w rozdziale *Restauratia Zamków* wymienia: *"zamek Bełski/ Grabowiecki/ Horodelski/ Hrubieszowski y Żydaczowski (na takich miejscach są) których ufortyfikowanie Rzeczypospolitej potrzebne, Nieprzyjacielowi szkodliwe y wstręt czyniące być mogą"* [508]. Nie wspomina się zrujnowanego w tym czasie zamku krasnostawskiego. Lustracja latach 1661-1665 pokazała: zamek krasnostawski

"nad rzeką Wieprzem murem wkoło obwiedziony. Brama jest z przyjazdu Maksymilianowską nazwana, w której było izdeb 2 i kownat 2 i górne mieszkania funditus popalone i w niwecz obrócone, de novo potrzeba restaurować. z tej bramy Maksymilianowskiej idąc. drzwi do pokojów ósmi, w których się sądy odprawowały, i te spalone i wniwecz obrócone. Ganki

dookoła 3 baszt te popalone. w samym murze zamek, w którym są na dole izby: stołowa i drugie pokojowe z kownatami, alkierzami; także górne takowe izby z pokojowemi kownatami i alkierzami. Sklepy także dolne pod temiż izbami murowane. Do tych izdeb teraz piece, okna. posadzki, kominy i wszystkie necessaria preparują i gotują, bo przez ogień ten zamek był spustoszał i zrujnowany został, który WJMP starosta naprawuje. w tymże dziedzińcu izdebek 2 murowanych pod murem przy bramie drugiej. w jednej izdebce mieszkanie p. burgrabiego i kownatka, które było popalone, ale teraz nowo pobudowane. w drugiej kancelaryja i ta spalona była funditus, ale teraz nowo restaurowana.

WJMP starosta krasnostawski

(Szczęsny Potocki)

łoży i dalej jeszcze łożyć będzie na reparacyją zamku spustoszonego krasnostawskiego?

Remont prowadzono do roku 1671 dzięki przywilejom Jana Kazimierza, zezwalającym na pobieranie myta na nowym moście i przeznaczeniu go na potrzeby miasta i zamku oraz Jana III Sobieskiego, zezwalającego na wyręb drzew z lasów starostwa, w zamian za świadczenia na rzecz odbudowy warowni. Zapewne wówczas wybudowano południowe skrzydło zamku [431.A]. Na zamku krasnostawskim

?w sklepie warownym?

przechowywano pieniądze pochodzące z podatków Ziemi Chełmskiej dla skarbu wojewódzkiego. Po zniszczeniu zamku przez Kozaków, pieniądze przechowywano na zamojskim ratuszu a później w zamojskiej twierdzy [447].

Na początku wieku XVIII (1709 i 1715) wielokrotne napady i przemarsze wojsk: moskiewskich, kozackich i szwedzkich, doprowadziły miasto do całkowitego upadku. Spowodowało to ruinę zabudowy i ogólne ubóstwo. Krasnystaw ?zwolna zszedł na ubogie miasteczko, samemi drewnianymi domami zabudowane, ze zrujnowanym zamkiem, opustoszałymi gmachami i rozwalonemi murami? [19].

Zamek znów podźwignięto, a ostatnie chwile świetności przeżywał 4 marca 1787 r. Wtedy zatrzymał się w nim w czasie podróży król Stanisław August Poniatowski z dworem. Adam Naruszewicz wspominał: ?Dnia 4 marca 1787 w Niedzielę. przybyliśmy do **Krasnegostawu** o samej godzinie 2-giej z południa; przyjmowali w Zamku Nayi. Pana na czele licznych obywatelów Ziemi Chełmskiej, JPanowie Poletyło Kasztelan, Kicki, Stta terażniejszy i Stamirowski, przeszły Stta tego Powiatu.

Zamek ten starożytny w całości swojej utrzymany zawsze, i nowemi murami powiększony, dostatecznym był do wygody J. K. Mci, i obiął wszystkich domownikow i sług

?

[14,199]. w latach 1794 i 1810 przez miasto podróżował Zygmunt Vogel

[38]

, nadworny rysownik Stanisława Augusta, któremu król polecił sportretować widziane zabytki. Powstały dwie akwarele zatytułowane

Widok zamku w Krasnymstawie?

jedyne wiarygodne wizerunki zamku (zwłaszcza starszy; co ciekawe oba zamki nie są identyczne - późniejszy malowany był przy pomocy szkiców z poprzedniej podróży [38]) (rys. 15.A.B.). Jednak wyobrażony na nich zamek nie sprawia wrażenia budowli specjalnie obronnej?. Bardziej przypomina rezydencję.

Wojna polsko-rosyjska w 1794 r. oraz późniejsze wydarzenia - rozbiory Polski, przyczyniły się do poważnych zniszczeń zamku, po których już nie został odbudowany. *11 czerwca 1794 wojsko carskie pod dowództwem gen. Otto Derfeldena zajęło miasto. Wtedy też bliżej nieustalonych okolicznościach uległ spaleniu krasnostawski zamek?* [70.C].

W roku 1811 w wielkim pożarze miasta spłonęło sto kilkadziesiąt domów mieszkalnych. Administracja Księstwa Warszawskiego udzieliła pogorzelcom ulg podatkowych dla umożliwienia odbudowy miasta oraz *pozwolono na rozebranie obwodowych murów i szczątków pozostałych po zamku?* [19]. Julian Ursyn

Niemcewicz, podróżując przez Krasnystaw w roku 1816, pisał:

?

niegdyś z wspaniałym zamkiem, obwiedzionym murami po większej części, równie jak i domy, z wapiennego kamienia? poszedłem zamek ten oglądać. Już tylko dwie z niego ściany zostały, świadczące jednak piękną strukturę gmachu tego?

[17].

Ruiny zamku (z bocianem) około roku 1816, pokazuje rys. 18 [365].

Był to kres istnienia krasnostawskiego zamku. Przed rokiem 1824 resztę murów rozebrano na polecenie generała brygady księcia Adama Wirtemberskiego, stacjonującego wówczas z brygadą ułanów w Krasnymstawie. Solidność murów spowodowała, że praca trwała aż dwa lata. Usypano wzgórze dla odizolowania od zmiennego stanu wody rzeki [251]. Na miejscu zamku wybudowano dwie stajnie dla rosyjskiego garnizonu stacjonującego w budynkach klasztoru Augustianów.

W roku 1893 korespondent *Gazety Lubelskiej* pisał o pozostałościach krasnostawskiego zamku:

*Przy układaniu chodników na ulicach naszego miasta, powydobywano z bruków mnóstwo kamiennych futryn gzymsowanych i ram od okien. Są to pozostałości z zamku obronnego, który **został do gruntu rozebrany i dziś nie ma po nim najmniejszego śladu***

. Po zburzeniu zamku królewskiego w Krasnymstawie, prócz wspomnień historycznych, żadnych prawie nie pozostało śladów. Za żywego świadka jego niegdyś egzystencji uważałem odnaleziony kamień z napisem. Na ścianie frontowej domu zwanego pałacem biskupim, są wmurowane kamienie od drzwi z napisem: VERBUM DOMINUM?. Właścicielem tego domu był Maciej Bayer. Prawdopodobnie futrynę tę wmurował na dowód, że takie były w zamku

odrzwia... Gen. książę Wirtemberski zyskał pozwolenie na zburzenie zamku i wymurowanie w tym miejscu stajen dla koni pułkowych. Podczas rozbierania murów dozwolone było mieszkańcom zbierać gruz, zabierali więc kamienie z futryn, na których teraz znajdujemy napisy?

[24.A.B]

z zamku w Krasnymstawie zachowało się do dzisiaj zaledwie kilka elementów architektonicznych. Nadproże jednej z bram zamkowych wywiezione zostało przez księżnę Izabelę Czartoryską do Puław i wmurowane w ścianę Domku Gotyckiego?. Podczas regulacji Wieprza wyłowiono kilka fragmentów różnych elementów zamku. w czasie badań wykopaliskowych pozyskano pewną ilość fragmentów kafli pochodzących z pieców zamkowych, które przekazano Muzeum Regionalnemu.

W latach 1950-tych w dawnych stajniach wojskowych, urządzono warsztaty szkoły mieszczącej się w dawnym kościele klasztorze Augustianów. w latach 70-tych, na miejscu części zamku, zbudowano amfiteatr.

Zachowały się zapisy do ksiąg Metryki Koronnej świadczące, że zamek krasnostawski stanowił miejsce odbywania kary: 1665.VII.25 król Jan Kazimierz wydał glejt dla szlachetnie urodzonych małżonków (?) skazanych oprócz dożywotniego wygnania, ponadto na karę infamii w zamku krasnostawskim z powodu najechnia służbą dworu szlachetnie urodzonych (?) zwanego Adamów?.
1671.IV.21 król Michał Korybut Wiśniowiecki wydał glejt dla szlachetnie urodzonych małżonków (?) skazanych
róż dożywotniego wygnania w zamku krasnostawskim...?
[441].

W krasnostawskim zamku bywali królowie: Władysław II Jagiełło (często), Władysław III Warneńczyk, Zygmunt II August, Zygmunt III Waza, Władysław IV Waza, Jan II Kazimierz, Jan III Sobieski i Stanisław August Poniatowski. Dłużej zabawili: Władysław Jagiełło (1426.II.13 do IV.01 leczył nogę złamaną na polowaniu), Zygmunt II August z dworem (1558.VI.17 do VIII.30 prowadził tu zwykłą działalność), Maksymilian Habsburg (1588.II do 1589.VII/VIII), Władysław IV (jeszcze jako królewicz 1617.IV do V przez kilka tygodni).

Krasnostawski zamek, który w czasach świetności do rzędu większych i obronniejszych liczone, został do gruntu rozebrany i dziś nie ma po nim najmniejszego śladu?

a jego dokładnej lokalizacji nie sposób dziś nawet wskazać. Co ciekawe do dziś nie mamy wiarygodnych wizerunków krasnostawskiego zamku (zamek?) sprzed dokonania Vogla w latach

1794

?

1810 (rys. 15). Plan zamku z około 1640 roku przedstawiony na rys. 11, jest diskutowany [251]. Nie wiadomo, co sądzić o wizerunku zamku wyobrażonym na malowidle ks. Wacława Kupścia (rys. 16).

Badania archeologiczne na terenie miasta

W 1995 roku w centrum Krasnegostawu prowadzono liczne prace remontowo-budowlane. Część z nich była objęta badaniami archeologicznymi - na trasie sieci wodociągowej od ulicy Piłsudskiego, poprzez dziedziniec kościelny w stronę Wieprza i po drugiej stronie ulicą Grobla do Lwowskiej. w kilku rejonach dokonano istotnych odkryć. Na ulicy Grobla znaleziono pozostałości zabudowy mieszkalnej z okresu wczesnego średniowiecza (XIII/XIV wiek). Odślonięto trzy domy o ścianach z grubych dębowych bali (długość około 305 cm, grubość 30 x 15 cm, w przekroju prostokątnych). Jedna ze ścian osiągała wymiary 600-750 cm, przy głębokości 55 do 150-200 cm od aktualnego poziomu ulicy. Teren ulicy Grobla był silnie zabagniony, stąd widoczne liczne warstwy bardzo starannie utwardzanych dróg. Na grząskiej powierzchni sypano kilkunastocentymetrową warstwę kamieni i opoki, następnie po bokach wzdłuż ulicy kładziono długie belki, na których w poprzek umieszczano okrągłe belki sosnowe o średnicy od kilku do kilkunastu centymetrów. Co pewien czas dla wzmocnienia wbijano długie ostro zakończone słupy, trzymające boczną konstrukcję. Podobnie słupami wzmocniano fundamenty domów.

Drugim rejonem badań był dziedziniec kościelny. Na terenie dawnego cmentarza na głębokości 140-150 cm natrafiono na ludzkie szkielety, z reguły bez trumien, ułożone rzędowo, często o zakłóconym układzie przez prace budowlane. Uchwycono koniec cmentarza - mur z opoki o szerokości 60-70 cm. Znalezione zabytki mogą datować funkcjonowanie cmentarza na XVII-XVIII wiek. Tu też znaleziono najstarszy chronologicznie zabytek - narzędzie krzemienne z wczesnego okresu epoki brązu.

Przy obecnej bramie wjazdowej na dziedziniec kościoła, naprzeciwko wejścia do kościoła znaleziono fragmenty muru z cegły i opoki, który można wiązać z katedrą z XVI wieku. Odkryte fragmenty mogą być pozostałościami nawy bocznej lub dostawianej kaplicy, pozwalają na lokalizację tej ważnej budowli. Między innymi znaleziono tu ciekawą dachówkę, emaliowane na kolor intensywnej, głębokiej zieleni, być może z pokrycia dachu katedry, a także fragmenty ozdobnej cegły palcówki, także emaliowanej na zielono. Cegła ta zdobiła zapewne elewację świątyni. Odnaleziony fragment prawdopodobnie kamiennej posadzki także jest koloru zielonego [

60,6

4,86,

130]. w listopadzie 2007 roku w czasie badań archeologicznych na rynku (skwerku), w jego wschodniej części odkryto murowany, prostokątny fundament identyfikowany z dawnym

ratuszem miejskim.

Badania archeologiczne w obrębie zespołu jezuickiego

Badania i nadzory archeologiczne od roku 1995 prowadzone są w zachodnim skrzydle Kolegium. w latach 1997 ? 1998 prowadzono badania piwnic południowego skrzydła klasztoru oraz sondażowe badania w skrzydle wschodnim. w roku 2001 ? nadzory archeologiczne nad wykopami fundamentowymi skrzydła południowego i wschodniego [420].

W latach 2006 ? 2007 przeprowadzono nadzory i badania ratownicze na dziedzińcu klasztoru i na zewnątrz założenia [468]. Prace skoncentrowano na wybranych elementach: zabudowy miejskiej, umocnień obronnych średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta oraz klasztoru jezuickiego. Prowadzono także badania średniowiecznego muru miejskiego. Odkryto relikty muru (grubości 2 m) wykonane z opoki, licowane cegłą oraz kamieniami. Zniszczony strop muru był na głębokości około 1,2 m. Położenie muru w zachodnim skrzydle klasztoru wskazuje na jego dalszy przebieg w kierunku południowym. Na pozostałości muru z XV/XVI ? XVII w. nabudowano wewnętrzny mur klasztorny w XVIII w. [420].

Wyniki badań wskazują na istnienie wczesnośredniowiecznego osadnictwa w tym rejonie miasta, potwierdzają osadnictwo w wiekach XIV ? XV, a następnie budowę muru miejskiego i zabudowę w jego obrębie. Szczególnie interesujące są odkrycia związane z budową i funkcjonowaniem klasztoru ? konstrukcje fundamentu z łukami odciążającymi, budowa kanałów ściekowych, studni. Udokumentowano również zespół elementów zabudowy związanej z późniejszym użytkowaniem, aż do wieku XX. Zarejestrowano kilka faz osadniczych [420]:

- Osadnictwo najstarsze z okresu wpływów rzymskich, znaleziono naczynie lepiące ręcznie (I ? IV w. n.e.),
- Ślady osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza (XI ? XIII/XIV w.) są szczególnie interesujące, to jedyne takie znaleziska z terenu miasta.
- Średniowieczny (XIV ? XV w.) poziom osadniczy głównie w postaci warstwy użytkowej z liczną ceramiką.
- Późnośredniowieczne (XV w.) i wczesnonowożytne (XVI w.) relikty osadnictwa ? mur miejski, zabudowa murowana i drewniana.
- Znaleziono XVII i XVIII ? wieczne elementy murowane związane z budową klasztoru i jego użytkowaniem. Znaleziono XVIII, XIX oraz XX ? wieczne przebudowy i zmiany użytkowania klasztoru.
- Dużą grupę znalezisk stanowiły kafle piecowe o ornamentyce roślinnej z glazurą zieloną i niebiesko-białą, datowane na wieki XVI ? XVIII.

